

Љиљана С. Аћимовић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

ЊЕМАЧКА КЊИЖЕВНОСТ У БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКИМ КЊИЖЕВНИМ ЧАСОПИСИМА *НАДА* (1895–1903) И *ЗОРА* (1896–1901)²

Апстракт: У раду се истражује и анализира присуство њемачке књижевности у босанскохерцеговачким часописима Нада и Зора. Ова два часописа су одабрана јер су оба излазила у готово истом временском периоду на смјени вијекова: Нада је покренута у Сарајеву 1895, а угашена је 1903. Само годину касније (1896), у Мостару почиње да излази Зора, која ће бити објављивана до краја 1901. године. С обзиром на то да су поменути часописи покренути са потпуно супротним тенденцијама, анализа присуства њемачке књижевности у њима представља веома интересантно питање. Рецепција њемачке књижевности је истражена за сваки часопис појединачно. Она обухвата преводе лирике, преводе прозних текстова, као и биљешке, приказе, есеје, критике и информације о њемачкој књижевности. У закључном дијелу рада компаративном методом су повучене паралеле између Наде и Зоре, те је дат суд о улози и значају њемачке књижевности у њима.

Кључне ријечи: часопис, Нада, Зора, превод, њемачка књижевност, поезија, прозни текст.

¹ljiljana.acimovic@fil.unibl.org

²Рад је у виду синописа изложен на научном скупу *Наука и слобода*, одржаном 20. маја 2018. године на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву.

1. Увод

Изучавање српске књижевне периодике није нова тема, али се стиче утисак да се ради о теми која још није довољно проучена и освјетљена са свих аспеката. Институт за књижевност и уметност из Београда и Матица српска из Новог Сада објавили су до сада преко тридесет публикација у вези са историјом српске књижевне периодике.³ Утисак о недовољној истражености књижевне периодике односи се на питање присуства страних књижевности у појединим периодичким публикацијама. У вези са том темом постоји низ радова који се баве присуством једне стране књижевности у неком од часописа – нпр. прилог Мирке Зоговић *Италијанска књижевност у српској периодици на граници два века* (1991) или чланак Мидхата Шамића *Француска књижевност на страницама књижевног часописа „Босанска вила“ (1885–1914)*.

Кад су у питању истраживања која се односе на рецепцију њемачке књижевности и њемачких аутора, треба поменути сљедеће радове: *Немачка књижевност у београдским часописима „Књижевност“ и „Савременик“* Мирка Кривокапића (1968), *Николаус Ленау у часопису „Бранково коло“* Страхинје К. Костића (1974), *Поезија немачких аутора у часопису „Јавор“ (1862–1863) и (1874–1893)* Мирјане Пушкар (1980), *Драмско и епско стваралаштво немачких аутора у часопису „Јавор“ (1862–1863) и (1874–1893)* Мирјане Пушкар (1986), *Немачке теме у часопису „Књижевни север“* Душанке Матицки (1999), *Презентизам Раула Хаусмана у часопису „Мисао“* Видосаве Голубовић (2006), *Велимир Живојиновић Массика и немачка књижевност у часопису „Мисао“* Владимира Рогановића (2014), те библиографије *Немачка књижевност у „Српском књижевном гласнику“* Олге Бекић и *Немачка књижевност у часопису „Мисао“ (1919–1937)* Блажана Стјепановића. Часопис *Мисао* био је посебно интересантан за истраживаче, тако да је у Београду 2015. године одбрањена докторска дисертација Владимира Рогановића *Рецепција немачке књижевности и*

³ Помињемо неке од њих: студија Душана Иванића *Забавно-поучна периодика српског реализма: „Јавор“ и „Стражилово“* (1988), *Прилози за историју српске књижевне периодике* уредника Александра Петрова (1990), *Идеологија и мисија књижевних часописа: пример „Босанске виле“ и „Српског књижевног гласника“* Предрага Палавестре (1991), зборник *Традиционално и модерно у српским часописима 1895–1914*, уредника Станише Тутњевића (1993), *Српска авангарда у периодици* уредника Видосаве Голубовић и Станише Тутњевића (1996), студија Станише Тутњевића *Часопис као књижевни облик. Прилог типологији књижевне периодике* (1997), зборник радова о *Српском књижевном гласнику Сто година „Српског књижевног гласника“: аксиолошки аспект традиције у српској књижевној периодици* (2003), Весне Матовић *Српска модерна: културни образци и књижевне идеје: периодика* (2007), студија Душана Иванића *Књижевна периодика српског реализма* (2008), зборник радова *Жанрови у српској периодици* (2010) уредника Весне Матовић, *Српска књижевна периодика 1766–1850* (2016) Миодрага Матицког.

културе у часопису „*Мисао*“: (1919–1937), а у Новом Саду 2017. магистарски рад Блажана Стјепановића *Јохан Волфганг Гете у часопису „Мисао“*. С изузетком Кривокапићевог рада, сви остали прилози истражују присуство њемачке књижевности само у једном часопису.

Из ових података видљиво је да постоји интересовање за истраживање присуства и рецепције страних књижевности у српској књижевној периодици, али је приступ овој проблематици индивидуалан и несистематичан. Одређени проблем представља приступ грађи, односно часописима, али и у том погледу су видљиве промјене, јер је захваљујући дигитализацији књижевне периодике омогућено њено истраживање и електронским путем.

Књижевна периодика је веома интересантна и комплексна тема. Она нам пружа могућност да сагледамо друштвено-политички, књижевни и културолошки контекст у вријеме када су часописи објављивани, да истражујемо присуство домаћих и страних аутора и да пратимо промјене које настају под утицајем књижевних часописа.

2. Осврт на културне прилике у Босни и Херцеговини крајем 19. вијека и разлоге покретања часописа *Нада* и *Зора*

Кад је у питању књижевна периодика у Босни и Херцеговини, она је почела да се развија средином 19. вијека. Борис Ђорић закључује да су „okolnosti uvjetovale da prvi bosanski časopis bude literarnog obilježja i da u tom početku podigne svoj kvalitet na razinu savremenih časopisa pod čijim je uticajem i nastao. То је *Bosanski prijatelj* Ivana Franje Jukića“ (Ćorić 1978a: 21–22), покренут 1850. године. У периоду аустроугарске окупације излазило је мноштво листова, календара и часописа. Најзначајније међу тим публикацијама су књижевни часописи: *Босанска вила* (1885–1914), *Нада* (1895–1903), *Зора* (1896–1901) и *Бехар* (1900–1910). Током 70-их година XX вијека у оквиру пројекта *Историја босанскохерцеговачких часописа аустроугарског периода*, у реализацији Института за изучавање југословенских књижевности у Сарајеву, поменути часописи су детаљно проучени и представљени у виду књижевноисторијских монографија са пратећом библиографијом.⁴ Ове студије, као и пратеће библиографије, значајан су допринос изучавању књижевних и културних прилика у Босни и Херцеговини аустроугарског доба. Поменуте библиографије пружају

⁴ Студију о *Зори* сачинила је Љубица Томић Ковач 1971, о *Бехару* Мухсин Ризвић исте, 1971. године. Монографију о *Босанској вили* написао је Дејан Ђуричковић 1975, а о *Нади* Борис Ђорић 1978. године.

могућност истраживања присуства и рецепције страних књижевности у босанскохерцеговачким књижевним часописима.

У овом раду су истражена и анализирана два часописа покренута отприлике у исто вријеме, али са потпуно различитим намјерама и тенденцијама. То су *Нада* и *Зора*.

„U osamnaestoj godini upravljanja Bosnom austrougarske vlasti su pokrenule beletristički ilustrovani časopis *Nadu* i izdavale ga punih devet godina – do kraja 1903. godine. Poduhvat nije nimalo slučajan, ni bezrazložan, naprotiv dobro promišljen, isplaniran do tančina, dobro vođen i na kraju obustavljen kao potpuno neuspjio“ (Ćorić 1978a: 7). У вријеме покретања *Наде* Босна и Херцеговина је у политичком и управном смислу третирана као засебна земља, није била припојена ни Аустрији ни Угарској, већ је била под управом Заједничког министарства финансија у Бечу. Доношење било каквих одлука зависило је од потврде Заједничког министарства. Многи су тадашње прилике у земљи сматрали потпуно „абнормалним“ (Ćorić 1978a: 10), а шведски слависта Алфред Јенсен (Alfred Jensen, 1859–1921) 1892. године тврди да је Аустрија Босни дала све, само не слободу.

„Realnost ovog doba u Bosni su: nacionalna podijeljenost, prividan mir, ograničenost političkih sloboda, podržavanje nacionalnog sukobljavanja od strane vlasti, ali otupljivanje oštrice uperene protiv režima, vještačko stvaranje nacije s nacionalnim atributima i zemaljskog, regionalnog rodoljublja, a na drugoj strani zavођење reda, грађанске сигурности и омогућавање материјалног и духовног напретка“ (Ćorić 1978a: 10).

Скривени циљ Владе приликом покретања *Наде* био је да умањи или сасвим елиминише утицај хрватских и српских листова и часописа, те да формира гласило које би на себе преузело улогу активног чиниоца у културном и политичком животу земље. У том смислу она је била средство аустријске културне политике у Босни. Издавач листа била је Земаљска влада Босне и Херцеговине, а за уредника је именован Коста Херман (Kosta Hörmann, 1850–1921). Лист је до 1902. излазио на два писма: латиницом и ћирилицом, што историчари књижевности такође сматрају фактором разједињења. Иако је номиналну функцију уредника обављао Коста Херман, у истраживањима се дошло до закључка да је кључну улогу у редакцији часописа имао Силвије Страхимир Крањчевић (1865–1908).

С друге стране, *Зора* је формирана као плод активности које су резултирале тиме да су у Мостару сазреле прилике да национална мисао добије организо-

вану форму испољавања. Покретању *Зоре* претходило је оснивање пјевачког друштва *Гусле*. Дјеловање овог друштва дало је печат цијелокупној културној атмосфери Мостара, а културна дешавања настала су као „реакција против аустроугарске политике систематског гушења националне свијести, потпиривања међунационалне мржње и сепаратистичких тежњи. Носиоци тог покрета унијели су у њега младеначки жар самопрегора и полетни дух ентузијазма специфичан за сваки покрет који спонтано почне и исто тако пресахне“ (Томић Коваћ 1971: 14). Околности које су довеле до покретања *Зоре* вјероватно је најбоље приказао савременик тог времена и један од најбољих хроничара Мостара Јован Радуловић. Он каже: [...]

„*Зора* је формирала једну групу књижевника, ставила их на сигурне ноге, и већ тиме доказала да је поникла из једне више духовне потребе и да има право на опстанак. За разлику од многих наших листова у прошлости који су се појављивали само из личних амбиција својих уредника, она је одиста настала као заједничка амбиција и честита национална и књижевна тенденција једне читаве групе омладинаца, једног друштва, једног града или, најпосле, једне покрајине чији су идеали, будући опште народни, били у добром смислу речи превазишли њене покретаче. Из тих идеала, колико националних толико и културних, пламсала је тежња једног читавог поколења да сваку своју реч искупи делом, а сваку мисао претвори у остварење” (Radulović 2010: 321).

Видимо да су циљеве приликом покретања поменута два часописа потпуно опречни. *Зора* је излазила у Мостару од априла 1896. до краја 1901, а уређивали су је Алекса Шантић и Светозар Ђоровић (1896–1897), Алекса Шантић и Јован Дучић (1898), Јован Дучић (1899), те Атанасије Шола (1900–1901). Било каква политичка активност листа била је апсолутно искључена.

Имајући на уму предочене циљеве приликом покретања часописа, интересантно је питање присуства њемачке књижевности у њима. Очекивано би било знатније присуство њемачке књижевности у часопису *Нада*, будући да се ради о режимском/окупаторском часопису који је имао улогу спровођења културне политике Аустрије у Босни. С друге стране, такође би било очекивано неприсуство њемачке књижевности у часопису *Зора*, с обзиром на то да се ради о књижевности писаној на језику окупатора.

3. Преводи страних писаца и дјела у *Нади* и *Зори*

Осим улоге формирања и васпитања књижевног укуса, преводи из страних књижевности у књижевним часописима имали су и улогу попуњавања простора јер је тиме омогућавано њихово редовно излажење. Треба имати на уму да су уредници ових публикација имали обавезу да за сваки број обезбиједу довољно и квалитетних и занимљивих и нових текстова, па су преводи представљали најлогичније и најприродније рјешење.

Борис Ђорић, аутор монографије о *Нади*, констатује да се у поменутом часопису није много преводило (1978а: 569). Библиографија биљежи преводе из руске, пољске, чешке, словачке, лужичкосрпске, бугарске, француске, италијанске, румунске, њемачке, енглеске и америчке, турске, албанске и арапске књижевности (Ћорић 1978b: 213–311).

Из њемачке књижевности преведено је тринаест пјесама. Прозних превода нема. Интересантно је да је у *Нади* најпревођенија чешка поезија са шездесет три пјесме, слиједе руска са двадесет и двије, турска са двадесет, арапска са деветнаест, италијанска са осамнаест, француска и њемачка са по тринаест, енглеска и америчка са осам, пољска са седам, лужичкосрпска са три, бугарска са два, те словачка и румунска поезија са по једном преведеном пјесмом. Проза је у *Нади* мало превођена: свега осам турских, те по два руска и француска прозна текста. Из осталих књижевности нема прозних превода. Нешто бројније су, у односу на преводе, критике, прилози из историје књижевности, биљешке, чланци, есеји и прикази из свих горепоменутих књижевности, па чак и из шпанске, грчке и римске, јапанске, кинеске и нордијских књижевности (уп. Ћорић 1978b: 213–311).

За разлику од *Наде*, у *Зори* је током њеног готово шестогодишњег постојања објављено много превода. Преводило се највише са руског, али и са њемачког, француског, италијанског, мађарског, енглеског, пољског, чешког, па чак и са арапског, турског и шведског језика (уп. Томић Ковац 1971: 214–235, 278–283, 294–301).

Из њемачке књижевности преведено је тридесет пјесама и седам прозних текстова. Упореди ли се заступљеност њемачке књижевности у *Зори* са присуством осталих страних књижевности, може се уочити сљедеће: њемачка поезија је са тридесет преведених пјесама најзаступљенија страна поезија. Из руске књижевности преведено је осамнаест пјесама, из енглеске четири а из италијанске двије. Интересантно је да у *Зори* није преведена ниједна француска пјесма. Кад су у питању прозни текстови, руска књижевност је заступље-

на са четрдесет једним преводом, француска са двадесет, мађарска са десет, њемачка са седам, италијанска са шест текстова, шведска са три, а енглеска, чешка, пољска и оријентална са по два текста. Треба, наравно, узети у обзир и чињеницу да квантитет не одражава квалитет преведених аутора ни квалитет преведених дјела, али свакако на особен начин говори о присуству одређене стране књижевности у мостарском књижевном часопису.

3. 1. Преводи њемачке поезије у *Нади* и *Зори*

3. 1. 1. Преводи њемачке поезије у *Нади*

Њемачка поезија присутна је у *Нади* од првог годишта. Под заједничким насловом *Из Хајне-а* објављено је у седмом броју (7: 127) шест пјесама њемачког лиричара у преводу Божидара Черовића. Ријеч је о сљедећим пјесмама: *О рибарко, злато моје...*, *У вечерњем руменилу...*, *Отровне су пјесме моје...*, *Њену слику гледао сам...*, *Плакао сам у сну дуго...* и *Сваку ноћ те у сну виђам...* У једанаестом броју Јосип Милаковић преводи пјесму Николауса Ленауа (Nikolaus Lenau, заправо Nikolaus Franz Niembsch, 1802–1850) *Три рањеника* (11: 207–208). Двадесети број под насловом „Из Књиге пјесама“ (Heinrich Heine: *Die Heimkehr*) доноси три Хајнеове (Heinrich Heine, 1797–1856) пјесме из циклуса *Повратак: Замотани у облаке...* (*Eingehüllt in graue Wolken...*), *Прел'јевала се пучина...* (*Das Meer erglänzte weit hinaus...*) и *Уз твоју када кућу...* (*Wenn ich an deinem Hause...*) (20: 384) у преводу Силвија Страхимира Крањчевића. Код њега су пјесме насловљене према првом стиху, а осим преводâ он наводи и први стих оригинала. Хајне је присутан и у наредном броју, у којем је публикован превод пјесме *У собици...* (21: 400) Николе Остојића. Прво годиште *Наде* објавило је укупно једанаест превода из њемачке лирике: десет превода из Хајнеа и једну Ленауову пјесму.

Преводе њемачке поезије у сарајевском часопису налазимо и у другом годишту (1896), али у знатно мањем броју него претходне године. Иван Трнски је у другом броју превео Уландову (Ludwig Uhland, 1787–1862) баладу *Златарево злато* (2: 22–23) као и Хајнеову пјесму *Наопаки сан* (21: 414). У осталим годиштима нема преводâ њемачке поезије.

Избор њемачких пјесника у *Нади* је скроман и обухвата само три пјесника: Хајнеа, Ленауа и Уланда; ограничен је, дакле, на књижевнике прве половине XIX вијека. Избор ауторâ је задовољавајући, будући да је ријеч о пјесницима

чији лирски опус представља значајан сегмент њиховог књижевног стваралаштва. Бројчано, Хајне је присутан са једанаест превода, а Уланд и Ленау са по једном пјесмом. Остале епохе њемачке књижевности и многи други значајни аутори потпуно су занемарени.

Преводе из њемачке лирике потписује пет преводаца. Међу њима срећемо књижевнике Силвија Страхимира Крањчевића са три и Ивана Трнског са два превода. Шест превода потекло је из пера Божидача Черовића, а Јосип Милаковић и Никола Остојић превели су по једну пјесму. Запажамо да су у овом скромном избору Хајнеа преводила четири преводиоца.

Одабир пјесама је, углавном, ограничен на краће лирске пјесме. Изузетак чини Уландова балада *Златарево злато*. Избор из Хајнеа концентрисан је на његове најпознатије циклусе *Лирски интермецо* и *Повратак* из збирке *Књига пјесама* (*Buch der Lieder*), па не чуди да су у избор ушле и неке веома познате пјесме: *О рибарко, злато моје...* (*Das schöne Fischermädchen...*) и *Отровне су пјесме моје...* (*Vergiftet sind meine Lieder...*). Библиографија Хајнеових превода показује да се не ради о првим преводима ових пјесама (уп. Маринковић, Кривокарић 1998: 22–33).

Кад је у питању квалитет преведених пјесама, уочљива су бројна одступања од оригинала и у садржинском и у формалном погледу. Интересантно је да су у овако скромном избору и Черовић и Крањчевић превели исту Хајнеову пјесму, четрнаесту из циклуса *Повратак*. Поменута одступања веома добро се могу уочити на примјеру њихових превода:

U večernjem rumenilu	Preljevala se pučina
<u>Razasulo</u> more <u>boje</u> ,	U večernjem <u>s'jerku</u>
A uz kuću ribarevu	Sjedasmo n'jemo ti i ja
Mi sjedasmo <u>mirno dvoje</u> .	<u>U</u> ribarskom kućerku.
Magla s' diže, <u>val romori</u> ,	A maglilo se, <u>šumilo</u>
Galeb leta tamo – amo,	I galeb preletavo,
A iz tvoga <u>oka milog</u>	Od očiju se premilo
<u>Letijahu</u> suze <u>samo</u> .	Niz suza prosipavo.
I na tvoju ruku <u>malu</u>	Ja gledah gdje se <u>suzice</u>
Padale su suze <u>tijo</u> ;	Na b'jelu ruku rone,
I ja sam ih s tvoje ruke	I klekoh: s b'jele ručice
<u>Neprestano, dušo, pio</u> .	<u>Sve</u> popih suze one.
Al' od tad mi <u>život pada</u> ,	Od časa toga <u>venem</u> ja,
Duša <u>vječno željet stala</u> .	A duša <u>čajat stala</u> ;

Oh nesrećna, она ме је
Sa suzama otrovala.

(Čerović, *Nada* 1895, 7: 127)

Vaš zlokobna me žena ta
Sa suzam otrovala.

(Kranjčević, *Nada* 1895, 20: 384)

Сва истакнута мјеста (подвукла ауторка рада) представљају одступања у садржинском смислу. Очигледно је да су многа од њих чињена зарад метра и риме. У том сегменту је Крањчевићев превод вјернији оригиналу будући да преноси укрштenu риму, која је изостала код Черовића. Вриједно помена је да је Крањчевићев превод *Уз твоју када кућу...* уврштен у један избор превода^а Хајнеових пјесама (уп. Најне 1964: 20).

3. 1. 2. Преводи њемачке поезије у *Зори*

Зора већ у првом броју, од 30. априла 1896. године, доноси превод поезије са страних језика. Ријеч је о преводу Љермонтовљеве поеме *Мицири* Окице Глушчевића (1: 18–21). И њемачка поезија је у *Зори* присутна већ од првог годишта. У трећем броју објављен је превод Шилерове (Friedrich Schiller, 1759–1805) баладе *Бој са аждајом* (3: 94–97) Николе Богосављевића, а посебно мјесто њемачка поезија је добила у броју за јуни и јули 1896. године. Тај двоброј отвара дужа пјесма Емануела Гајбела (Emanuel Geibel, 1815–1884) *После десет година* (4–5: 129) у Змајевом преводу, а осим ње у истом броју (4–5: 135) публикована је и пјесма *У поноћи* Јулијуса Роденберга (Julius Rodenberg, заправо Julius Levy, 1831–1914) преводиоца Саве Д. Мијалковића, као и циклус од седам пјесама под заједничким насловом *Из њемачке лирике* (4–5: 138–139) у преводу Јована Дучића. Дучић је у овај избор уврстио пјесме: *Њој* и *Нона* Лудвига Уланда, *Славујима* Јозефа фон Ајхендорфа (Joseph von Eichendorff, 1788–1857), Хајнеове *Гле и опет ...* и *Кажу...*, *На језеру* Макса Рилинга и *Блаженство* из „Пјесама с Истока“ Анете фон Дросте Хилсхоф (у часопису је ауторка погрешно потписана као Хилсдорф) (Annette von Droste-Hülshoff, 1797–1848). У првом годишту *Зоре* публиковани су и преводи пјесама *Вече на мору* (6: 202) Морица грофа фон Штрахвица (Moritz Graf von Strachwitz, 1822–1847), *Уврт дошла тица мала* (7: 238) Фердинанда Штолеа (Ferdinand Stolle, заправо Ferdinand Ludwig Anders, 1806–1872) и *Срце и свет* (8: 282) В. Константа, што је псеудоним Константина фон Вурцбаха (Constantin von Wurzbach, 1818–1893). Ове три пјесме превео је Сава Д. Мијалковић. Прво годиште доноси, дакле, преводе тринаест пјесама десет њемачких пјесника и једне пјесникиње.

Број превода из њемачке поезије у другом годишту (1897) нешто је мањи, укупно осам пјесама. Сава Д. Мијалковић превео је Шерерову (Georg Scherer, 1828–1909) *Пре но видех...* (5: 166), *Уставано језерце* (5: 167) Јулијуса Мозена (Julius Mosen, заправо Julius Moses, 1803–1867), *Зимњи дан* (6: 200) Конрада Фердинанда Мајера (Conrad Ferdinand Meyer, 1825–1898) и пјесму *Твоја махна* (6: 200) Феликса Дана (Felix Dahn, 1834–1912). У овом годишту појављује се и Алекса Шантић са преводима из њемачке лирике. Он је превео пјесму *Не заборави...* (9: 310) по Карлу Михлеру (Karl Mühler, 1763–1857), Биргерову (Gottfried August Bürger, 1747–1794) *Ко ти даде...* (10: 327) и Ајхендорфову *Свијетла ноћ* (12: 395). У посљедњем броју овог годишта објављен је и превод пјесме *Две руже* (12: 388) Августа Бекера (August Becker, 1828–1891) у преводу Николе Богосављевића.

Преводе Алексе Шантића из њемачке лирике налазимо и у трећем годишту *Зоре* 1898. године. Ради се о Хајнеовим пјесмама *Ја те љубим...* (1: 30) и *Лорелаж* (6: 206). Божа С. Николајевић превео је пјесму *У крчми. На дан несрећне пољске револуције* (4: 134) Николауса Ленауа, а по мотивима из једне њемачке пјесме настала је његова *Братија* (4: 139). Њемачка лирика је у трећем годишту, у односу на претходна два, много мање превођена. Публиковане су само три пјесме.

Назнатно већи број превода из њемачке лирике налазимо у четвртном годишту 1899. године. Интересантно је да су сви преводи из њемачке лирике објављени само у једном броју овог годишта, у седмом броју. Под заједничким насловом *Са туђега Парнаса* овај број доноси пјесме *Смрт у њиви* (7: 223) Детлефа фон Лилиенкрона (Detlev von Liliencron, 1844–1909) у преводу Милорада Павловића, *Тренуци* (7: 223) Роберта Хамерлинга (Robert Hamerling, 1830–1889) преводиоца Саве Д. Мијалковића, Ленауову *Зимња ноћ* (7: 224–225) Боже С. Николајевића, *Кад те љубим...* (7: 225) Лудвига Јакобовског (Ludwig Jacobowski, 1868–1900) у преводу Алексе Шантића и *У шуми* (7: 225) Лудвига Бовича (Ludwig Bowitzsch, 1818–1881) у преводу Саве Д. Мијалковића.

У претпоследњем годишту *Зоре* 1900. објављен је превод само једне пјесме, Хајнеове *Пут у Кевлар* (7: 236–237) Алексе Шантића, док посљедње годиште овог књижевног часописа не доноси ниједан превод из њемачке лирике.

Из претходно реченог произлази закључак да је највећи број пјесама из њемачке лирике објављен у прва два годишта, укупно двадесет и једна пјесма. Наредна два течаја доносе знатно мање превода њемачких пјесама, свега осам. Претпоследње годиште публикује само једну, а посљедње нема ниједну њемачку пјесму. Очигледно је да се број пјесама преведених са њемачког језика

смањивао из године у годину, што се може повезати са уредничком политиком часописа (уп. Tomić Kovač 1971: 234).

Анализа превођених пјесника и пјесама објављених у *Зори* показује да многи истакнути њемачки пјесници уопште нису превођени, нпр. Гете (Johann Wolfgang Goethe, 1749–1832), а превођени су минорни, данас често заборављени пјесници познати једино историји књижевности. Међутим, приликом изрицања оваквог суда треба бити опрезан и имати на уму тадашње књижевне и културне прилике. Притом мислимо на сљедеће: Сава Д. Мијалковић истакао се као преводилац са њемачког језика крајем XIX и почетком XX вијека. Круну његовог преводилачког рада чини збирка *Из немачке лирике*, објављена 1905. године у реномираној „Српској књижевној задрузи“. Мијалковић је у *Зори* публиковао десет превода из њемачке лирике. Ријеч је о пјесницима који су данас потпуно потиснути у заборав: Јулиус Роденберг, Мориц фон Штрахвиц, В. Констант, Фердинанд Штоле, Георг Шерер, Лудвиг Бович, Јулиус Мозен, Роберт Хамерлинг, те донекле познатијем Феликсу Дану. Једини аутор који се и данас сматра пјесничком величином јесте Конрад Фердинанд Мајер. Од ових десет пјесника седам је уврштено (изостали су Мозен, Роденберг и Штоле) у збирку *Из немачке лирике*. Они су у збирци *Из немачке лирике* презентовани управо оним преводима које је Мијалковић објавио у *Зори*. Интересантан је преводиочев предговор овој књизи. Он, наиме, пише да је далеко од помисли да ову збирку сматра антологијом, те да читаоцима пружа пјесме на које је наишао бавећи се, у доколици, њемачком лириком: пјесме које су му се допале, које је схватио и које је успио превести; преводио је без система, без реда, поводећи се, просто, за својим укусом. Међутим, већи дио њихов преведен је из антологије Максимилијана Берна *Deutsche Lyrik seit Goethes Tode*, у којој је свака пјесма, као и живи организми у природи, извојевала себи мјесто, потискујући од себе слабије (уп. Мижалковић 1905: III–IV). Ове ријечи свједоче о томе да оно што је данас превазиђено, заборављено и потиснуто, не значи да је такво било и у вријеме свог настанка. Од аутора које је Мијалковић преводио у *Зори* посебно је занимљив Константин Вурцбах, који је постао познат захваљујући *Биографском лексикону* из шездесет томова.

Поред ових, данас заборављених аутора, у *Зори* је присутан читав низ истакнутих њемачких пјесника различитих епоха. Ту су Готфрид Аугуст Биргер као представник Sturm und Drang-а, класичар Шилер, романтичари Ајхендорф, Хајне, Уланд и Ленау, једна од најпознатијих њемачких пјесникања Анете фон Дросте Хилсхоф, реалиста Конрад Фердинанд Мајер, те у то доба савремени

аутори Лудвиг Јакобовски и Детлеф фон Лиуиенкрон, који се приближавају натурализму.

Од укупно двадесет и три њемачка пјесника најзаступљенији је Хајне са пет пјесама, док су Ајхендорф, Ленау и Уланд заступљени са по двије преведене пјесме. Остали пјесници презентовани су са по једном пјесмом.

Међу преводиоцима са њемачког језика посебно се истичу уредници *Зоре* Јован Дучић⁵ и Алекса Шантић⁶. Обојица су превели по седам пјесама: Дучић двије Хајнеове, двије Уландове и по једну Ајхендорфову, Рилингову и једну пјесме Анете фон Дросте Хилсхоф, а Шантић три Хајнеове, те по једну Ајхендорфову, Биргерову, Михлерову и једну пјесму Лудвига Јакобовског.

Остали преводиоци њемачке поезије у *Зори* су из Србије и Војводине. Ту су познати пјесници Змај (превод Емануела Гајбела) и Милорад Павловић (превод Лиуиенкрона), затим књижевник и историчар умјетности Божидар Николајевић (два превода Николауса Ленау), писац и преводилац Сава Д. Мијалковић (десет превода различитих аутора) и пјесник и преводилац њемачке и бугарске лирике (уп. *Зора* 1899, 5: 184) Никола Богосављевић (два превода – по једна Шилерова и Бекерова пјесма).

Кад је у питању избор преведених пјесама, учоавамо да се углавном ради о краћим лирским пјесмама. Изузетак чине Шилерова класична балада *Бој са аждајом*, Гајбелова пјесма *После десет година* и Хајнеова *Пут у Кевлар*. Ако погледамо које њемачке пјесме су преведене у *Зори*, учоавамо да међу њима има врхунских поетских остварења какве су Шилерова *Бој са аждајом* (*Der Kampf mit dem Drachen*), Хајнеове *Лорелај* (*Loreley*) и *Пут у Кевлар* (*Die Wallfahrt nach Kevlaar*), те Ајхендорфова *Свијетла ноћ* (*Mondnacht*). Из овог произлази закључак да се у *Зори* водило рачуна о угледу пјесника и о квалитету и

⁵ Осим са њемачког, Дучић је преводио са руског и са француског језика. Он је већ у првом годишту *Зоре* (1896, 8, 290–293) објавио циклус пјесама *Из руске лирике*, који обухвата четири Љермоновљеве, двије Пушкинове и по једну Надсонову, Њекрасовљеву, Голицинову и Палиминову пјесму. Пушкина је Дучић преводио и током 1898. године, када је у наставцима објављен превод поеме *Аићело* (3, 105–109; 4, 143–146; 5, 185–187; 6, 211–213) (уп. Томић Коваћ 1971: 278–279). Херцеговачки пјесник је касније признао да је поему превео мало слободније и скраћено, те да је радио на брзу руку и прилично одавићки. Неколико година након објављивања *Аићела* у *Зори*, Дучић је поново превео *Аићела*, овог пута потпуно, врло тачно и са највећом пажњом. Интересантно је да је Дучић под псеудонимом Ранко у *Нади* преводио стихове Љермонтова, Давидова, Пушкина и Дељвига (*Нада*, 4/1898, бројеви 15, 18, 20, 23) (Томић Коваћ 1971: 217).

⁶ Алекса Шантић је, осим са њемачког, преводио и са италијанског језика. У првом годишту *Зоре* објављена су његова два превода пјесама Аде Негри (1896, 1, 59–60) (уп. Томић Коваћ 1971: 226).

умјетничкој вриједности пјесама. Избор је, сасвим сигурно, био препуштен самим преводиоцима.

Анализирајући квалитет преведених пјесама, може се закључити да се углавном ради о слободнијим преводима са доста изостављања, додавања, неоригиналних рима, у погрешном метру. Као илустрацију, наводимо неколико примјера. Алекса Шантић је у *Зори* превео двије познате Хајнеове пјесме: *Лорелај* и *Пут у Кевлар*, као и Ајхендорфову *Свијетла ноћ*. Угледни српски германиста Перо Слијепчевић констатовао је да „Шантић није знао најбоље немачки, али се поштено служио речником и само је на мало места направио грубљих грешака“ (Слијепчевић 2013: 301). Слијепчевић увиђа да Шантић успијева да добро преведе оне пјеснике чији општи став одговара његовом, као и оне пјесме у којима се нешто приповиједа или бесједи или гдје се слика душа и природа импресионистичким снимцима тренутака и набрајањем. Много мање успјеха, по Слијепчевићу, Шантић показује кад треба пренијети крајње сажети стил, пун рефлексije једног Хофманстала (Hugo von Hofmannsthal, 1874–1929) или чисти лиризам једног Гетеа и Хајнеа. С Хајнеом се некако и носи, с Гетеом никако (2013: 301). Упоредимо ли Шантићев превод чувене баладе *Лорелај* са Хајнеовим оригиналом, запажамо да је мостарски пјесник на много мјеста додавао ријечи и синтагме којих нема у оригиналу, углавном ради постизања метра и риме.

Ich weiß nicht, was soll es bedeuten,
Daß ich so traurig bin;
Ein Märchen aus alten Zeiten,
Das kommt mir nicht aus dem Sinn.

Die Luft ist kühl und es dunkelt,
Und ruhig fließt der Rhein;
Der Gipfel des Berges funkelt
Im Abendsonnenschein.

Die schönste Jungfrau sitzet
Dort oben wunderbar,
Ihr goldnes Geschmeide blitzet,
Sie kämmt ihr goldenes Haar.

Sie kämmt es mit goldenem Kamme,
Und singt ein Lied dabei;
Das hat eine wundersame,
Gewaltige Melodei.

Не знам шта је, те сам тако
Сјетном тугом обрван;
Једне бајке из давнинâ
Ја се сјећам ноћ и дан.

Ваздух хладн, Рајна тече;
Повија се први мрак,
По брдима златно вече
Свој румени баца зрак.

Тамо гори, дивна, чиста,
Сједи нева – рајски крас,
С ње злаћани вео блиста
И обвија вिति стас.

Златним чешљом чешља власи
И слаћани пјева пој;
Преплећу се меки гласи
По вечери руменој.

Den Schiffer im kleinen Schiffe
Ergreift es mit wildem Weh;
Er schaut nicht die Felsenriffe,
Er schaut nur hinauf in die Höh.
Ich glaube, die Wellen verschlingen
Am Ende Schiffer und Kahn;
Und das hat mit ihrem Singen
Die Lorelei getan.
(Heine ⁸2001: 87–88)

Младо момче с чамцем стиже,
С чезњом слуша дивни склад,
У висину поглед диже
А хрид стоји – и гле сад:
Чамац прште, момче тоне
У дубоки загрљај:
То је звуком пјесме оне
Учини^{ла} Лорелај.
(Џантић, *Зора* 1898, 6: 206)

Сва истакнута мјеста (подвукла ауторка рада) представљају одступања од оригинала. Као што видимо, има их много. Шантић врло често додаје придјеве (нпр. *сјетном* тугом, *златно* вече, *рајски* крас, *слађани* пој), иако их у оригиналу нема. Примјечујемо да су ради постизања риме, садржински проширене готово све строфе. У формалном смислу очигледна је тежња ка постизању за Хајнеов стил карактеристичне мушке риме у 2. и 4. стиху, а трохејски метар у преводу одступа од јамског оригинала. Њемачки слависта Рајнхард Лауер констатује да је у каснијим дорадама Шантић побољшао метар, тако да се приближи Хајнеовом јамбу (1961: 184–185). По његовом мишљењу овај превод *Лорелај* показује тенденцију ка тонском стиху и у том смислу он представља наставак традиције коју је у српску књижевност увео Павле Марковић Адамов преводом исте пјесме (Lauer 1961: 101–103, 184). Коначна Шантићева верзија превода *Лорелај* (уп. Џантић 1923: 136) и у садржинском смислу је знатно боља од прве верзије публиковане у *Зори*.

Сличне замјерке важе и за остале Шантићеве преводе у *Зори*. Но, и поред тога, његови преводи квалитетом превазилазе преводе истих пјесама других преводаца. Хајнеова тродијелна пјесма *Die Wallfahrt nach Kevlaar* преведена је крајем XIX вијека три пута на српски језик: 1897. публикован је у часопису *Дело* превод Драгутина Костића под насловом *Кефларска литија* (Marinković, Krivokarić 1998: 33), 1899. у *Звезди* превод Косте Абрашевића *Литија у Кефлару* (Marinković, Krivokarić 1998: 35), а 1900. у *Зори* превод Алексе Шантића *Пут у Кевлар*. Сва три превода објављена су у кратком временском распону, с тим да је превод Косте Абрашевића, који је преминуо 1898, праћен биљешком да је настао 1895. године. Иако сва три превода показују низ садржинских и формалних одступања од оригинала, ипак се Шантићев превод може окарактерисати као најуспјелији. Примјера ради, наводимо прве двије строфе оригинала и сва три превода:

Am Fenster stand die Mutter,
Im Bette lag der Sohn.
„Willst du nicht aufstehn, Wilhelm,
Zu schau'n die Prozession?“ –
„Ich bin so krank, o Mutter,
Daß ich nicht hör und seh;
Ich denk an das tote Gretchen,
Das tut das Herz mir weh.“ –
(Heine ⁸2001: 137)

На прозору ниском стоји мати,
У постељи син јој лежи бони
„Зар, Виљеме, ти нећеш устати,
Да с литијом идеш? – Звоно звони!“
„Болестан сам, мајко мила, јако,
Нит што видим, нити чујем гласа.
Мртве Грете сјећам се једнако;
Срце боли, – нема за ме спаса.“
(Abrašević, *Звезда* 1899, 92: 729)

На прозору мајка стоји,
Син у одру лежи болан.
„Да литију гледаш свету
Зар, Виљеме, ниси вољан?“
„Све ме тишти: ухо глухо,
Око више зрак не воли;
На покојну мислим Грету –
Ој, за њом ме душа боли.“
(К., *Дело* 1897, 14: 277)

На прозору стоји мати,
Син на одру лежи с јада.
„Зар, Вилхелме, нећеш стати
Да литију видиш сада.“
„Ја сам болан, немам снаге,
Немам, мајко, слуха, вида;
Ја се мртве сјећам драге
Па у срцу јад ме кида.“
(Šantić, *Зора* 1900, 7: 236)

Сличан суд се може изрећи и о осталим преводима из њемачке лирике објављеним у *Зори*. Но, из данашње перспективе не треба, ипак, преоштро судити о њима јер свакако треба имати на уму врло често недовољно и непотпуно књижевно и поетско образовање преводаца, недовољно познавање њемачког језика (као нпр. код Шантића), али и развијеност тадашњег језика и могућности успешног преношења лирског израза са њемачког на српски језик. Треба, свакако, цијенити напор преводаца да њемачке пјесме и њемачке пјеснике приближе српској читалачкој публици, поготово ако се имају на уму књижевне и културне прилике провинцијског Мостара на смјени вијекова. Све ово говори о значају *Зоре*, а у вези са тим Зоран Константиновић износи мишљење да је у *Зори* „сачувано стихова у којима се српски језик уздигао до својих највиших изражајних домета“ (1968/69: 261).

Кад су у питању Шантићеви преводи Хајнеових познатих пјесамa, треба напоменути да је Шантић паралелно са уредничким радом у *Зори* 1897. године публикувао превод Хајнеовог *Лирског интермеца*, а већ наредне, 1898. овај превод је доживио и друго издање. У септембарском броју другог годишта *Зоре* (1897) објављена је биљешка о преводу *Лирског интермеца* (9: 315), а други

број трећег годишта (1898) доноси обимнији чланак (Yoric 2: 65–67) под насловом *О „Лирском интермецу“*, у којем аутор истиче да је повод његовог настанка двојак: један је Шантићев превод поменутог циклуса пјесама, а други је стогодишњица пјесниковог рођења (2: 65). Наглашено је да начин на који Хајне доживљава своју љубљену садржи у себи нешто источњачко, те да сама философија љубави која проистиче из овог циклуса није без оригиналности. Љубомир Недић, аутор есеја, скреће пажњу и на улогу ироније, али и на емоцију коју Хајне изазива код читалаца (Yoric 2: 65–67). Једанаести број истог годишта у рубрици *Књижевни оглас* доноси биљешку да је из штампе изашао *Лирски интермецо*, пјесме Хајнриха Хајнеа у преводу Алексе Шантића, у другом попуњеном, поправљеном, илустрованом и особито дивотном издању са лијепим критичким приказом Марка Цара (1898, 11: 398).

3. 2. Преводи прозних текстова у *Зори*

За разлику од превода њемачке поезије, гдје се издваја неколико истакнутих пјесника, у *Зори* није забиљежен превод ниједног значајнијег прозног текста из њемачке књижевности, а и њихов број је знатно мањи него број пјесама – има их свега седам.

Први прозни текст из њемачке књижевности срећемо у *Зори* тек у посљедњем броју трећег годишта (1898). Ријеч је о преводу приче Макса Нордауа (Max Nordau, 1849–1923) *Једно бадње вече у Паризу* (12: 410–413) Јована Дучића.

У наредном годишту (1899) забиљежена су два прозна превода: *Пјесник* (8–9: 301) Вилхелма Хајнзеа (Wilhelm Heinse, 1746–1803) Момчила Иванића и *Мој слијепи пријатељ* (11: 378–382) Лудвига Јакобовског у преводу Доб. Бакића. Уз прву причу дата је и кратка биљешка о писцу.

Претпоследње годиште (1900) доноси превод приче *Зубобоља у срцу* (3: 103–105) Франциске фон Капф Есентер (Franziska von Kapff-Essenther, 1849–1899) у преводу Ђорђа Поповића Даничара и *Убица* (5: 179–184) Ернста фон Вилденбруха (Ernst von Wildenbruch, 1845–1909), преводиоца потписаног псеудонимом Ђ-ски. У овом годишту публикован је и Дучићев превод текста Пола Буржеа (Paul Bourget, 1852–1935) о посјети Гетеовој кући (4: 137–139) као и одломак *Гете и Шилер* (11: 381–385) из књиге *О Њемачкој (De l'Allemagne)* Мадам де Стал (Anne Louise Germaine de Staël, 1766–1817). Оба текста Дучић је превео са француског језика, али их овдје помињемо јер се односе на њемачку књижевност. У истом контексту наводимо и превод

текста *Гете* (6: 218 – 222) Мориса Миреа (Maurice Muret, 1870–1954) Јована Скерлића.

Зора је током 1901. објавила два прозна превода са њемачког језика: причу *Робинзон* (1: 26–30) Теодора Херцла (Theodor Herzl, 1860–1904) у преводу Јована Максимовића, те приповијетку *Таленат без фрака* (3–4: 102–110) Олге Волбрик (Olga Wohlbrück, 1867–1933) Надежде Гавриловић.

Кад су у питању преводи њемачких прозних текстова, *Зора* је у избору показала много мање сензибилитета него кад су у питању преводи њемачких пјесама. Интересантно је да у мостарском часопису у прва два годишта није објављен ниједан њемачки прозни текст. Истовремено та годишта публикују највећи број преведених њемачких пјесама. У избору њемачких прозних аутора и текстова не налазимо ниједно значајно име, а и одабрани текстова су слабог умјетничког квалитета. Њемачке прозне текстове преводили су за *Зору*: Јован Дучић, Ђорђе Поповић Даничар, Јован Максимовић, „изврсни познавалац руске литературе“ (Томić Коваћ 1971: 219), који је у *Зори* преводио Тургенјева, Надежда Гавриловић, која је у мостарском часопису писала о пољској књижевности (уп. Томić Коваћ 1971: 232–233) и Момчило Иванић.

3. 3. Биљешке и информације о њемачкој књижевности у *Нади* и *Зори*

3. 3. 1. Биљешке и информације о њемачкој књижевности у *Нади*

Везу са њемачком књижевношћу *Нада* је одржавала и путем есеја, критика, биљешака, приказа и информација. Током деветогодишњег излажења сарајевски часопис је објавио неколико запажених чланака. Већ у првом годишту (1895) Марин Сабић повлачи паралелу између *Фауста* и *Манфреда* (15: 282–283). Интересовање за Гетеа присутно је и наредне године (1896), када о првом дијелу *Фауста* опширно у неколико наставака (11: 207–210, 12: 227–230, 13: 343–346, 14: 263–266, 15: 286–287, 16: 311–313) пише Драган Кудлих. Запажања о промјенама у савременој књижевности доноси чланак Милана Ивковића *Преврат у лирици* (1899, 1: 8–10, 2: 25–26). Промјене интересују и Бошка Петровића у есеју о *Херману Бару* (Hermann Bahr, 1863–1934) (1899, 22: 347–349, 23: 363–364). Он детаљно приказује модерну њемачку драму, и то у два наврата, прво 1900 (8: 120–122, 9: 137–138, 10: 153–154,

11: 168–169, 12: 183–186, 13: 198–199) информишући о ситуацији у сва три књижевна рода од седамдесетих година XIX вијека, јер жели да сагледа како се њемачки национални дух развијао до модерног, а потом и 1902. са фокусом на Херману Зудерману (Hermann Sudermann, 1857–1928) (17: 234–238).

Поред ових значајнијих захвата у њемачку књижевност, *Нада* је преносила и информације, биљешке и приказе њемачких писаца и дјела, углавном поводом годишњица, а публиковала их је у рубрикама *Смотра* и *Књижевност*.

Друго годиште (1896) биљежи прославу шездесетог рођендана Стефана Милова (Stephan von Millenkovich, 1836–1915) (6: 119), преноси информацију о објављивању Ренеровог (Heinrich Renner) путописа о Босни и Херцеговини (11: 218–219), те доноси осврт на изведбе Хауптманових (Gerhart Hauptmann, 1862–1946) *Осамљених души* у Прагу (3: 57) и Барове драме *Die Nixe* у Минхену (11: 218).

Годиште 1897. извјештава о додјели Шилерове награде Вилденбруху на уштрб Хауптмана (2: 39), о другом издању Ренеровог путописа, гдје се хвали поменуто дјело (20: 399), као и биљешку о старој и новој „Sturm und Drang“ – периоди (21: 420).

Једина биљешка из 1900. односи се на питање године Хајнеовог рођења (24: 381). Интересовање за Хајнеа присутно је и 1902, када се говори о најновијим истраживањима о врсти пјесникове болести (7: 100). У истом броју говори се о најновијој Зудермановој драми *Es lebe das Leben*, која није добро прихваћена ни у Бечу ни у Берлину, с оцјеном да се ради о дјелу без књижевне вриједности (7: 99–100).

Нешто више информација садржано је 1901. године. Милутин Нехајев пише о Хауптмановој драми *Михаел Крамер* (5: 79–80), Стјепко Илијић о утицају жене на развој њемачке литературе (13: 206–207), Марин Сабих представља поводом седамдесетогодишњице књижевни рад њемачке ауторке Мари фон Ебнер Ешенбах (Marie von Ebner-Eschenbach, 1830–1916) (20: 319–320), а Силвије Страхимир Крањчевић преноси суд шведског историчара књижевности о њемачкој драми (20: 320).

У посљедњем годишту (1903) Андрија Милчиновић приказује комедију Ота Ернста (Otto Ernst, 1862–1926) *Праведност* (4: 55–56), Силвије Страхимир Крањчевић преноси основне тезе француског чланка о Гетеу и Ничеу (Friedrich Nietzsche, 1844–1900) (8: 112), а посљедњи број овог годишта доноси приказ драме *Dana Petrowitsch* познатог њемачког фељтонисте Роде Роде (Alexander Roda Roda, 1872–1945) (24: 333–335).

Нада је, као што видимо, овим прилозима извјештавала своје читаоце о најновијим дешавањима на њемачкој књижевној и културној сцени. Нешто више пажње посвећено је актуелним драматичарима: Хауптману, Зудерману, Бару, као и модерној њемачкој драми у цјелини.

3. 3. 2. Биљешке и информације о њемачкој књижевности у Зори

У току свог шестогодишњег излагања Зора је објавила само један есеј о њемачкој књижевности, већ помињани рад Љубомира Недића о Хајнеовом *Лирском интермецу*.

Мостарски лист је, осим превода, доносио и читав низ биљешака и информација о страним књижевним и културним приликама, најчешће објављиваним у рубрици *Кроника*, у којој је сажето праћен домаћи и инострани књижевно-културни живот (Тутнјевић 2001: 108). Углавном је ријеч о биљешкама о њемачким писцима и дјелима насталим поводом смрти или прославе неке годишњице писца, појаве неког дјела у земљама њемачког говорног подручја или превода дјела на српски језик.

Зора је већ од првог броја првог годишта имала рубрику *Биљешке из књижевности*, а од претпосљедњег броја 1896. године уведене су рубрике *Преглед српских листова* (11: 314) и *Разно* (11: 315). У овом годишту нема биљешака из њемачке књижевности. Наредно годиште (1897) доноси информацију да је Шилерово друштво из Виртемберга откупило Уландову заоставштину (5: 182), вијест о преводу *Лирског интермеца* (9: 315), те биљешку о новом издању Ренеровог путописа *Кроз Босну и Херцеговину*, гдје се наводи да књига није написана објективно и да је аутор видио све оно што је лијепо, али не и оно што је рђаво, као и то да писац зазире од свега што је српско (10: 346).

Треће годиште (1898) у рубрици *Кроника* преноси вијест да је у *Забавнику Српске књижевне задруге* објављен превод приповијетке *Јолантини сватови* Хермана Зудермана Хенрика Лилера, као и биљешку да је у Загребу публикована књига *Њемачка књижевност до смрти Гетеове* Роберта Пинтера (4: 167). Најављено је и друго издање *Лирског интермеца* у преводу Алексе Шантића (6: 230; 11: 398), саопштена је информација да је Стеван Боди превео и почео са издавањем цјелокупних дјела Франца Грилпарцера (Franz Grillparzer, 1791–1872) (11: 395), реферисано је о покретању њемачког часописа *Das litterarische Echo* (11: 396).

Током 1899. Зора извјештава о новостима из њемачке књижевности (1: 39). Објављена је и биљешка да ће поводом јубилеја Фридриха Шпилагена

(Friedrich Spielhagen, 1829–1911) бити публиковане његове лирске пјесме спијеване посљедњих година под насловом *Нове пјесме* (5: 183), као и вијест о смрти Николе Косановића, који је превео Шилерове пјесме *Звоно* и *Јемство*, и Николе Богосављевића, такође преводиоца са њемачког језика и сарадника *Зоре* (5: 184). Рубрика *Кроника* доноси биљешку да је *Забавник Српске књижевне задруге* почео да објављује дјело Фридриха Шпилахгена *Широка плећа* у преводу Светолика М. Јакшића (8–9: 313), те да је *Бранково коло* публиковало превод расправе Матије Мурка *Гете и српска народна поезија* (10: 355).

Наредно годиште (1900) доноси вијест да је *Летопис Матице српске* објавио Змајев превод првог чина Гетеове *Ифигеније* (1: 39), приказ превода Пирховог (Otto Ferdinand Dubislav von Pirsch, 1799–1832) путописа *Путовање по Србији у години 1829* (2: 75–76), вијест да је њемачки новелиста Паул Хајзе (Paul Heyse, 1830–1914) прославио седамдесети рођендан и да је он познат и српској читалачкој публици захваљујући преводима Јована Грчића (4: 152), информацију о прослави петстогодишњице Јохана Гутенберга (Johannes Gutenberg, 1400–1468) у Мајнцу (7: 266), биљешку да је српска штампарија у Загребу издала Шилерово *Звоно* у српском преводу Николе Косановића (8–9: 319). У рубрици *Читуље* објављена је вијест о смрти филозофа Фридриха Ничеа са кратким освртом на његов живот и рад (8–9: 322). Поводом Ничеове смрти *Зора* доноси и дужи чланак *Фридрих Ниче* Стевана Жакуле (10: 340–343). Смрт још једног савременика забиљежена је на страницама часописа. Ријеч је о младом књижевнику Лудвигу Јакобовском (11: 394), а на истом мјесту пренесена је и информација о покретању збирке *Модерни есеји за умјетност и литературу* у Берлину (11: 394).

Године 1901. *Зора* извјештава о публиковању нове драме Герхарта Хауптмана *Михаел Крамер* (1: 44), саопштава да је из *Нове искре* прештампан роман Хермана Зудермана *Брига* у преводу Хенрика Лилера (2: 82), доноси вијест да је у издању штампарије Пахера и Кисића објављен превод приче *Племенита крв* Ернеста фон Вилденбруха (5: 195), те биљешку да је поменути аутор објавио нову трагедију под насловом *Краљица Лаурина* (8–9: 335).

Ако се овим вијестима, биљешкама и информацијама додају и бројне алузије на њемачке писце и дјела, осврти на позоришта збивања у земљама њемачког говорног подручја као и преглед српских листова у којима се често помињу њемачки аутори и дјела, може се стећи утисак о ширини с којом је *Зора* извјештавала о најновијим књижевним и културним дешавањима.

4. Закључак

У два анализирана часописа примјетне су сличности и разлике кад је ријеч о присуству њемачке књижевности. Најзначајнији сегмент у рецепцији чине преводи њемачке поезије. Њихов број је у *Зори*, неочекивано, много већи него у *Нади* јер у сарајевском часопису преводе њемачке поезије налазимо само у прва два годишта. Када је у питању избор пјесника, *Зора* показује много шири спектар интересовања, али и много истанчанији сензибилитет за њемачку књижевност, за разлику од *Наде*, у којој су присутни само Хајне, Уланд и Ленау. Преводе поменутих аутора налазимо и у *Зори*. Најпревођенији аутор у оба часописа је Хајне, а са незнатним изузецима превођене су искључиво лирске пјесме. Квалитет превода показује бројна одступања од оригинала и у садржинском и у формалном погледу.

Преводe прозних текстова налазимо само у *Зори*. Ријеч је о малом броју текстова данас заборављених аутора.

Оба часописа су тежила ка томе да читаоце упознају са актуелностима из њемачке књижевности, што је видљиво кроз низ есеја, критика, биљежака, вијести и информација. *Нада* је у том сегменту са неколико есеја успјешнија, а и биљешке и информације су темељније и детаљније него у *Зори*.

Ако се узме у обзир садржај свих бројева *Наде* током деветогодишњег излажења, можемо да закључимо да је њемачка књижевност у овом гласилу била веома слабо заступљена, па се тешко може говорити о било каквом утицају њемачке књижевности на књижевни и културни живот у тадашњој Босни и Херцеговини.

С друге стране, уредништво и круг сарадника *Зоре* били су у веома специфичном односу према њемачкој књижевности. Лист је током шестогодишњег постојања слиједио јасну визију очувања и јачања српског националног идентитета и отпора германској експанзији на Балкану. Но, то ово гласило није спријечило да на страницама листа објављује и преводe из страних књижевности, у великој мјери и преводe из њемачке књижевности, дакле књижевности на језику окупатора. Уредништво часописа било је свјесно чињенице да је њемачка књижевност једна богата књижевност и знало је да из те богате књижевности изабере оне ауторе и она дјела која су, с обзиром на степен културне (не)развијености тадашње Босне и Херцеговине, могли бити реципирани у оновременим књижевним и културним приликама у неразвијеној и културно заосталој аустроугарској провинцији. То значи да њемачка књижевност, заједно са руском и француском, има значајно мјесто на страницама овог листа.

То се превасходно односи на рецепцију њемачке поезије, али и на отварање видикâ према новим струјањима у европским књижевностима. Двојак значај и улогу *Зоре* веома успјешно сумирао је Зоран Константиновић ријечима: „Бити поносан на своје, поштовати га и бранити, а отворено окренути поглед према свему ономе што је велико и племенито код других народа – задатак је којем нас *Зора* учи и данас“ (1968/69: 268). Тешко да се Константиновићевом мишљењу и данас, послије педесет година, може нешто додати.

Извори

1. *Зора – лист за забаву, поуку и књижевност*, Мостар: Штампарија Књижаре Пахер и Кисића, I, 1 (30. априла 1896) – VI, 11–12 (децембар 1901).
2. Мијалковић, Сава Д. (1905), *Из немачке лирике*, Београд: Српска књижевна задруга.
3. *Nada: pouci, zabavi i umjetnosti*, Sarajevo: Zemaljska vlada Bosne i Hercegovine, I, 1 (1. јануара 1895) – IX, 24 (15. децембра 1903).
4. Хајне, Хајнрих (1897), „Кефларска литија“, превео К., *Дело – лист за науку, књижевност и друштвени живот*, Београд: Парна радикална штампарија, IV, 14, 277–279.
5. Хајне, Хајнрих (1899), „Литија у Кефлару“, превео К. Абрашевић, *Звезда – породични лист*, Београд, III, 92, 729–730.
6. Хајне, Хајнрих (1964), *Pesme*, priredio Miodrag Maksimović, Beograd: Izdavačko preduzeće „Rad“.
7. Heine, Heinrich (⁸2001), *Sämtliche Werke*, Band I: *Gedichte*, Düsseldorf und Zürich: Artemis & Winkler Verlag.
8. Шантић, Алекса (1923), *Из Хајнеове лирике*, Мостар: Издање књижарнице Трифка Дудића.

Литература

1. Константиновић, Зоран (1968/69), „Мостарска *Зора* и немачка књижевност“, *Зора. Почасни број*, Мостар: [s. n.], 255–268.
2. Lauer, Reinhard (1961), *Heine in Serbien. Die Bedeutung Heinrich Heines für die Entwicklung der serbischen Literatur 1847–1918*, Meisenheim am Glan: Verlag Anton Hain KG.
3. Маринковић, Александар, Гудрун Кривокапић (1998), *Хајнрих Хајне – живот, дело, рецепција (каталог изложбе) – Heinrich Heine – Leben, Werk, Wirkung (Ausstellungskatalog)*, Београд/Belgrad: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ / Goethe Institut.

Њемачка књижевност у босанскохерцеговачким књижевним часописима Нада (1895–1903) и Зора (1896–1901)

4. Мијалковић, Сава Д. (1905), „Предговор“, *Из немачке лирике*, Београд: Српска књижевна задруга, III–V.
5. Радуловић, Јован (2010), *Славно доба Мостара*, приредили др Ранко Поповић, мр Драга Мاستиловић, Мостар: СПКУД „Гусле“ – СПЦО Мостар.
6. Слијепчевић, Перо (2013), „Алекса Шантић“, *Огледи о српској књижевности*, приредио Радован Вучковић, Бања Лука – Београд: Академија наука и уметности Републике Српске и Свет књиге, 274–310.
7. Томић Ковач, Љубица (1971), *Зора. Књижевноисторијска монографија*, Сарајево: Издавачко предузеће „Свјетлост“.
8. Тутњевић, Станиша (2001), *Мостарски књижевни круг*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
9. Ćorić, Boris (1978a), *Nada. Književnohistorijska monografija: 1895–1903*, Sarajevo: Izdavačka djelatnost „Svjetlost“.
10. Ćorić, Boris (1978b), *Nada. Bibliografija: 1895–1903*, Sarajevo: Izdavačka djelatnost „Svjetlost“.
11. Šamić, Midhat (1982), „Francuska književnost na stranicama književnog časopisa 'Bosanska vila' (1885–1914)“, *Studije i ogledi*, Sarajevo: Izdavačka djelatnost „Svjetlost“, 330–382.

Review article
UDK 821.112.2:821.163.41(05)(497.6)
DOI 10.21618/fil1919497a
COBISS.RS-ID 8220184

Ljiljana S. Aćimović
University of Banja Luka
Faculty of Philology

**GERMAN LITERATURE IN THE LITERARY
JOURNALS OF *NADA* (1895–1903) AND *ZORA*
(1896–1901) PUBLISHED IN BOSNIA AND
HERZEGOVINA**

Summary

This paper explores and analyses the extent to which German literature is represented in the literary journals of *Nada* and *Zora* published in Bosnia and Herzegovina. The reason the author decided on these two journals was the fact that both of them were published at the turn of the century: *Nada* was published in Sarajevo in the period

of 1895-1903, while *Zora* was published in Mostar from 1896 to 1901. Given the fact that the reasons for starting each of them were diametrically opposed, the analysis of the representation of German literature in both is a very interesting issue, with the reception of these texts explored on a separate basis. This encompasses the translation of lyric and prose texts, as well as notes, reviews, essays, critical accounts, and pieces of information on German literature. In the final section of the paper, the author, by means of the comparative method, draws a parallel between the two journals, along with providing judgement on the role and significance of the German literary texts reviewed within them.

Key words: journal, *Nada*, *Zora*, translation, German literature, poetry, prose text.

Sources

1. *Zora – list za zabavu, pouku i književnost*, Mostar: Štamparija Knjižare Paher i Kisića, I, 1 (30. aprila 1896) – VI, 11–12 (decembar 1901).
2. Mijalković, Sava D. (1905), *Iz nemačke lirike*, Beograd: Srpska književna zadruga.
3. *Nada: pouci, zabavi i umjetnosti*, Sarajevo: Zemaljska vlada Bosne i Hercegovine, I, 1 (1. januara 1895) – IX, 24 (15. decembra 1903).
4. Hajne, Hajnrh (1897), „Keflarska litija“, preveo K., *Delo – list za nauku, književnost i društveni život*, Beograd: Parna radikalna štamparija, IV, 14, 277–279.
5. Hajne, Hajnrh (1899), „Litija u Keflaru“, preveo K. Abrašević, *Zvezda – porodični list*, Beograd, III, 92, 729–730.
6. Hajne, Hajnrh (1964), *Pesme*, priredio Miodrag Maksimović, Beograd: Izdavačko preduzeće „Rad“.
7. Heine, Heinrich (⁸2001), *Sämtliche Werke*, Band I: *Gedichte*, Düsseldorf und Zürich: Artemis & Winkler Verlag.
8. Šantić, Aleksa (1923), *Iz Hajneove lirike*, Mostar: Izdanje knjižarnice Trifka Dudića.

References

1. Konstantinović, Zoran (1968/69), „Mostarska *Zora* i nemačka književnost“, *Zora. Počasni broj*, Mostar: [s. n.], 255–268.
2. Lauer, Reinhard (1961), *Heine in Serbien. Die Bedeutung Heinrich Heines für die Entwicklung der serbischen Literatur 1847–1918*, Meisenheim am Glan: Verlag Anton Hain KG.

Немачка књижевност у босанскохерцеговачким књижевним часописима Нада (1895–1903) и Зора (1896–1901)

3. Marinković, Aleksandar, Gudrun Krivokapić (1998), *Hajnrüh Hajne – život, delo, recepcija (katalog izložbe) – Heinrich Heine – Leben, Werk, Wirkung (Ausstellungskatalog)*, Beograd/Belgrad: Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“ / Goethe Institut.
4. Mijalković, Sava D. (1905), „Predgovor“, *Iz nemačke lirike*, Beograd: Srpska književna zadruha, III–V.
5. Radulović, Jovan (2010), *Slavno doba Mostara*, priredili dr Ranko Popović, mr Draga Mastilović, Mostar: SPKUD „Gusle“ – SPCO Mostar.
6. Slijepčević, Pero (2013), „Aleksa Šantić“, *Ogledi o srpskoj književnosti*, priredio Radovan Vučković, Banja Luka – Beograd: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske i Svet knjige, 274–310.
7. Tomić Kovač, Ljubica (1971), *Zora. Književnoistorijska monografija*, Sarajevo: Izdavačko preduzeće „Svjetlost“.
8. Tutnjević, Staniša (2001), *Mostarski književni krug*, Beograd: Institut za književnost i umetnost.
9. Ćorić, Boris (1978a), *Nada. Književnohistorijska monografija: 1895–1903*, Sarajevo: Izdavačka djelatnost „Svjetlost“.
10. Ćorić, Boris (1978b), *Nada. Bibliografija: 1895–1903*, Sarajevo: Izdavačka djelatnost „Svjetlost“.
11. Šamić, Midhat (1982), „Francuska književnost na stranicama književnog časopisa 'Bosanska vila' (1885–1914)“, *Studije i ogledi*, Sarajevo: Izdavačka djelatnost „Svjetlost“, 330–382.

Preuzeto 15. 10. 2018.
Korekcije 31. 3. 2019.
Prihvaćeno 17. 5. 2019.